

FTAXP 03.20.00

[https://doi.org/10.53360/3107-0493-2025-4\(6\)-5](https://doi.org/10.53360/3107-0493-2025-4(6)-5)

АСТЫҚ ЖӘНЕ ЕТ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНДАРЫНЫҢ АУЫР САЛДАРЫ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА 1920-1930 ЖЖ.)

Ж.К. Айтенов^{1*}, Қ.С. Адельчанов²

^{1,2}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: i-10-off@bk.ru^{1*}

adelchanov@mail.ru²

¹<https://orcid.org/0000-0002-6366-3528>

²<https://orcid.org/0009-0007-7525-1188>

Аңдатпа. Мақалада Шығыс Қазақстанда жүргізілген астық және ет дайындау науқанының жүзеге асырылуы және оның зардаптары архив құжаттары негізінде жан-жақты талданады. 1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы аграрлық саясаттың негізгі бөлігі ұжымдастыру, орталық биліктің азық-түлік дайындау жоспарын арттыру, мал тәркілеу деп қарастырылады. Мақалада Шығыс Қазақстандағы күштеп ұжымдастыру кезіндегі орын алған астық және ет дайындау науқанының және қуғын-сүргін мәселесі өзара сабақтастырыса талқыланып, бір жүйеге келтіріліп, жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан және жалпы адамзаттық идеясына үйлестіріле отырып зерттелді. Қазақстандағы аграрлық реформаның үрдістерін жан-жақты зерттеу негізінде оның тиімді және тиімсіз жақтары анықталды. Ауыл шаруашылығында жүргізілген астық және ет дайындау науқандарына талдау жасай отырып, аграрлық қатынастардың жаңа әлеуметтік-экономикалық мазмұнын айқындауға ұмтылыс жасалды.

Қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығын күйреуі, ет және астық дайындау науқандарындағы зардаптары, ауқатты шаруа қожалықтарын тәркілеу саясаты, күштеп ұжымдастыру және зорлап отырықшыландыру, шаруаларды кеңес органдарының «ұлтшыл», «бандит» жалаларымен жаппай қуғын-сүргінге ұшыратуы қазақ шаруаларын босқыншылыққа әкелді. Шығыс Қазақстанда орын алған астық және ет дайындаудың аса көлемді көрініс бергені және әсіресе көшпелі, жартылай көшпелі қазақ шаруалары өмірінде терең із қалдырған қасіретті жан-жақты талданған.

Кілт сөздер. Шығыс Қазақстан, Семей облысы, дәстүрлі мал шаруашылығы, астық дағдарысы, босқыншылық, миграция, ұжымдастыру, тәркілеу.

Кіріспе

Қазақстандағы астық және ет дайындау бағытын жүзеге асыру саясаты және күштеп ұжымдастыру тарихы отандық тарихнамасының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. XX ғ. 20-жылдарында Кеңес өкіметі бүкіл елдің халық шаруашылығын қоғамдық меншік негізінде қайта құруды қолға алғаны белгілі. Бұл кең ауқымды жоспар бойынша бүкіл елде, оның ішінде Қазақстанда индустрияландыру, ауыл шаруашылығын жаппай ұжымдастыру, түбегейлі мәдени өзгерістер сияқты шараларды іске асырылды. Экономикада саласында индустриализация бағытында жоспарларды іске асыру үшін ауыл шаруашылық өнімдерін экспорттау төтенше маңызға ие болды. Бірақ олар 1927-1928 жылдар аралығында елде орын алған астық дағдарысын күтпеген еді. Елдің негізгі астық өндіретін аудандарында құрғақшылықтың салдарынан нашар өнім алынды.

1924-1927 жылға дейін астық дайындау жоспардағыдан артық дайындалып келсе, 1927-1928 жылдары күрт төмендеп кеткенін. Бір жыл көлемінде қандай себептермен астық дайындау елімізді екі есе түскенінің себептерін біріншіден, халықтың тұрмысының

жақсаруына байланысты шаруалардың ақы төлеу қабілетінің жедел өсуіне оларға өндіріс тауарларын ұсынудың кейін қалып қоюы нәтижесінде базардағы тепе-теңдіктің бұзылуы. Екіншіден, ауыл шаруашылығының басқа өнімдеріне қарағанда астықтың бағасының төмен болуы шаруалардың өз астығын сатуға деген ынта-ықыласын төмендетті. Үшіншіден, жоспарлаудағы, ең бастысы тауарды уақтылы тасып жеткізу және салық салу бағытындағы кателіктер деп түсіндірілді. Қазақстан жағдайында осы себептермен қатар жергілікті өкімет тарапынан тағы бір қосымша басты себеп атап көрсетілді. Ол – «астық дайындау науқаны кезінде мал және тағы басқа ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындаудың күшейе түсуіне жол беру» еді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің 5 және 116 қорлары, Абай облысының мемлекеттік архивінің 3,74, 578 қорларының құжаттары қаралды. Аталған қорлардағы тарихи құжаттар негізінде елімізде жүргізілген астық және ет дайындау науқанына жан-жақты талдау жасалынды. Аграрлық мәселе жөніндегі Ресей және отандық ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ статистикалық мәліметтер мен мерзімді баспасөз, ғылыми басылым деректері зерттеудің теориялық және методологиялық негізін құрады. Сонымен қатар кейінгі кезде қалыптасып келе жатқан тың бағыттағы ғылыми ой-пікірлер мен тұжырымдар, жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан жазылған еңбектер басшылыққа алынды.

Мақалада қойылған мәселелерді ғылыми тұрғыдан ашып көрсету үшін, тарихи зерттеудің логикалық тәсілімен тығыз байланыстылығы тарихилық, объективтілік, сабақтастылық, ғылыми таным принциптері басты назарда болды. Зерттеу барысында тарихи салыстырмалық, диалектикалық, статистикалық, демографиялық талдау және басқа әдістемелер қолданылды. Тарихи құжаттар, деректер салыстырмалы әдіспен сараптаудан өткізіліп, 1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық ахуалды статистикалық деректерді, тарихи құжаттарын, естеліктерді талдау арқылы анықтауға талпыныс жасалды.

Зерттеу жұмысының методологиясы объективтік талдау мен жинақтау қағидалары және «Қазақстан Республикасындағы тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасына» сәйкес отандық тарих ғылымында тәуелсіздікті дамыту идеясы алынды. Мақаланың теориялық және методологиялық негізі болып тарихи жағдайдың күрделілігі мен әртүрлілігі қарамастан жан-жақты ұстанған объективтілік принципі болып табылады.

Талқылау

XX ғасырдың 20-шы жылдарының екінші жартысы мен 30-шы жылдарының басындағы Қазақстандағы саяси, экономикалық реформалардың негізгі мәселелері көптеген зерттеушілердің еңбектеріне арқау болып жүргені белгілі. Авторлардың көпшілігі бұл кезеңді зерттеудің маңыздылығы оның тәуелсіз Қазақстанның өткен тарихының тағдырымен тікелей байланыстылығында жатыр деп көрсетеді.

Аталған мәселе бойынша арнайы зерттеу жүргізген Т. Омарбековтың монографиялық еңбектері мен мақалалары жан-жақты талданып, мәселенің ақиқатын ашуға мән берілді. Автордың «20–30 жылдардағы Қазақстан қасіреті» атты еңбегінде 1920-1930 жылдардағы саяси, экономикалық реформалардың негізгі мәселелері бойынша: астық, ет дайындау науқандары, шаруа қожалықтарының мал-мүлкін тәркілеу, ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру және көшпелі халықты отырықшыландыру мәселелері қарастырылады. (Омарбеков, 1997). «XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері» атты еңбегінде Қазақстандағы ұжымдастыру науқанының ауыр салдарларын талдай отырып, оның сипатына жан-жақты талдау жасалған» (Омарбеков, 2001). Т. Омарбеков аталған зерттеулерде ет проблемасын шешуге байланысты төтенше шаралардың Қазақстандағы ауыр зардаптарын жан-жақты ашады. Кеңес өкіметінің ет проблемасын жедел дайындау және шарт жасасу жолымен күш салғанын баса көрсетеді. Сонымен қатар көшпелі қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын жою саясатына қарсы қазақ шаруаларының наразылықтарына баға берген.

М. Қозыбаевтың, Қ. Алдажұманов, Ж. Әбілқожинның 1992 жылы жарық көрген «Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства» (Қозыбаев, Алдажұманов, Әбілқожин, 1992) жинақтамасында жоғарыдағы зерттеулерге қарағанда алғашқы болып, ауыл шаруашылығын ұжымдастыру шараларына қарсы шаруа бас көтерулеріне қатысты барынша толық және көлемді сипаттама берген. Сол сияқты, Ғ. Халидулин де «Ашаршылық және демографиялық апат» (Халидулин, 2001) деген мақаласында елді жайлаған ашаршылықтың себептері мен қазақ халқының тағдыры жөніндегі мәселені республика үкіметінің басшылары жасыруға тырысқандығына жан-жақты тоқталған. Зерттеуші К. Сантаева Қазақстандағы XX ғасырдың 30-шы жылдарында болған алапат аштықтың негізгі себебін мал басының шұғыл кемуімен, қазақтан малды тартып алуымен түсіндіреді. Қазақ халқының алапат ашаршылыққа басқыншылыққа ұшырауының басты себебі – дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуі мен тіршілік көзі болған бар малынан айырылғандығында жатыр- деп көрсетеді (Сантаева, 2001). Сонымен қатар, босқыншылыққа ұшыраған қазақ халқының қасіреті де көптеген зерттеушілердің еңбектеріне арқау болып жүргендігін білеміз. Мәселен, Сібірге ауа көшке еліміздің шығыс өңіріндегі қазақ шаруаларының тарихына қатысты М.П. Малышева мен В.С. Познанскийдің «Казахи-беженцы от голода в Западной Сибири (1931-1934гг.)» атты еңбегінде қазақтарының тағдыры жан-жақты көрсетілген (Малышева, Познанский, 1999).

Тәуелсіздік жылдары «ұжымдастыру», «ашаршылық» тақырыбындағы архив құжаттарына зерттеушілер қол жеткізіп, оны тереңдете қарастыра бастады. XX ғасырдың басында елімізде орын алған саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты оқиғаларды көрсететін, архивтеріндегі тарихи деректер 1990-шы жылдардан бастап құжаттар жинақтары ретінде жариялана бастады. Бірақ, айта кету керек, бұл басылымдарда ауыл шаруашылығын ұжымдастыру кезеңі бойынша құжаттар аз көлемде берілген. Архив құжаттарының жинағы (Трагедия казахского аула, 2018) және (Насильственная коллективизация и голод, 1998) атты жинақтар ұсынылса, кейінірек 2021 жылы отандық тарихшыларының қажырлы еңбегінің арқасында ашаршылықтың ауыр салдарына қатысты құжаттар жинағына топтастырылып, жарияланды (Ашаршылық. Голод, 2021). Құнды деректер беретін еңбекке 2002 жылы «Абай облыстық қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы» және «Шәкәрім университетінің Академик М. Қозыбаев атындағы тарихи зерттеулер ғылыми орталығы» бірлесіп шығарған архив құжаттарының жинағында атап айтуға болады (Неизвестные страницы истории, 2002). Бұл жинақта Семейдің Ертіс өңірінде Кеңес өкіметінің индустрияландыруды іске асыру, 1928 жылдан басталатын ауқатты шаруаларды тәркілеу және ұжымдастыру саясатының мәселелеріне қатысты материалдар кеңінен берілген.

Отандық тарихшылардың кең көлемді зерттеулерінің бірі ретінде зерттеліп келе жатқан бұл тақырып әлі күнге дейін өзектілігін жойған емес. Бұл мәселені зерттеу соңғы кездері жаңа деңгейге көтерілді. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия құру туралы» Жарлығына сәйкес құрылған комиссия мүшелерінің зерттеу жұмыстары мен архив құжаттарының жинақтарында ғылыми айналымда болмаған деректер талданып, қазақ шаруаларының тағдырына қатысты мәселенің кеңінен зерттелуіне мүмкіндік беріп отыр.

Нәтиже

1927-1928 жылдар аралығында елде орын алған астық дағдарысын күтпеген жағдай әкелді. Елдің негізгі астық өндіретін аудандарында құрғақшылықтың салдарынан нашар өнім алынды. Елде 1927 жылы күзінде астық бағасы төмендеп кетті, осыған қарамастан үкімет тарапынан қаржы ауыл шаруашылығынан өнеркәсіпке аударыла берді. Қыста бүкіл елде астық дайындаудан құлдыраушылық басталды. 1928 ж. егін дұрыс шықпады, бұл жыл ұжымдастырудың алғашқы іске асқан жылы болатын, партия органдарының ішінде ұжымдастыруды жүргізіп аяқтаудан жарыс өткізілді. Голощекин Қазақстанды Россиямен салыстырып, тез уақыттарда Россиядан қалмай ұжымдастыруды бітіру мақсатын қойды.

Алайда мемлекетке астық тапсырудың ең негізгі ауыртпалық орташа мен кедейдің мойнына түсті. Ешқашан егін екпеген қазақтардың көшпелі шаруашылықтарына міндетті

түрде астық беру міндеті салынған. Олар өз малдарын сатып, астық алып оны мемлекетке өткізуге мәжбүр болған. Мұндай қазақ жерінің табиғи ерекшеліктерін жете білмейтін басшылықтың жүргізген саясаты мал шаруашылығымен айналысатын ауыл тұрғындарының әлеуметтік өміріне үлкен нұқсан келтірді. Астық және ет дайындау науқанын жүзеге асырылуын Голощекин Қазақстанға алғашқы келген күннен-ақ бастап жүзеге асыруға кірісті.

1927 жылы 17-29 желтоқсандарда Қазақ Өлкелік партия комитетінің бюросы жергілікті партия органдарын міндеттейтін шешімдер қабылдады. партия ұйымдарына нұсқау хаттар жіберілді. И.В. Сталиннің өзі қол қойған нұсқау-телеграммада ауыл шаруашылығы бағасын кулактарға және алып-сатарларға ерекше жазалау шараларының қажеттігін атап көрсетеді. Сондай – ақ жергілікті жерлердегі партия басшыларына да қысым жасап, егер бір аптаның ішінде «астық даярлауда шешуші өзгеріске» қол жетпейтін болса «ОК партия ұйымының қазіргі басшыларын ауыстыру қажеттігін мәселе етіп қоятыны ескертіледі». Аталған нұсқау хат астық даярлаудағы төтенше шаралардың басталуына нақты негіз жасады. Өзінің шешімінде Қазақстанның Өлкелік партия комитетінің секретариаты жергілікті аппараттарды кінәлаумен ғана шектелмей, ет даярлау науқанынан қарқын шектеу есебінен астық даярлау қарқынын үдету қажеттігіне олардың назарын аударды. Осы мақсатпен ірі астық өндіретін аудандарда астықтың неғұрлым көбірек түсуін» қамтамасыз ету үшін мал дайындаудағы бағаны орта есеппен 10% ары төмендетпеу қажеттігі айтылып, және сонымен бірге «бұл аудандарда мал даярлауды қыса түсу мүмкіндігін бір күндік мерзім ішінде анықтау сауда хал-қамына тапсырылды.

Ұжымдастыру барысындағы ең маңызды шара қолдағы бар жеке меншік малды ортақтастыру болғандықтан, яғни ең басты мақсат малды өндірістік сипатта пайдалану көзделгендіктен, шаруалардың малы тәркіленгенде де қорқыту, үркіту әдістері кең қолданылды. Мәселен, Шар ауылдық кеңесінің «Керуен көл» колхозындағы Кенжалин Беген деген шаруа жалғыз жылқысын соғымға деп тығып қойғаны үшін айыпталғаы және тері зауытындағы міндеттерінен босатылған, партия сенімін ақтамағандықтан деген жаламен жұмыстан шығарылған, себебі, олар «Астықты қаскөйлікпен бермей отырғандар» деп ашық айыпталды. Тіпті 4-5 десятинадан 200-250 пұд астық тапсырғандар, ендігі жерде 300-400 пұд тапсыра алады деп саналған. Және ол іс жүзінде күрделі сипатқа ие болды. Мәселен, Казанцев Иван Иванович деген Өскемен ауданының Бобровка селосының тұрғыны 1929 жылы 8 десятина егін екендігін және құрғақшылыққа байланысты 4,35 десятина немесе 70% егіннің күйіп кеткендігін айта келе, ауыл комиссиясының мұны ескермегендігін, тіпті бір десятинадан шығатын өнімділікті 39 пұд деп белгілеп, ендігі жерде жиыны 160 пұд тапсыруға міндеттеп кеткендігін сөз етіп шағымданған. Сонымен қатар, шаруа мұндай мөлшердегі астыққа иелік етпегендіктен жоспарды орындай алмаған және сол үшін де ол әкімшілік жауапқа тартылып, 1930 жылдың қаңтарында айыппұл ретінде салынған 45 пұд мөлшердегі астықты тапсыруы тиіс болған. Алайда, ол бұл айыппұлды да төлей алмағандықтан, оның барлық мүлкі тәркіленіп, кулак шаруашылықтарының қатарына жатқызылған ((Абай облысының Мемлекеттік Архиві (бұдан әрі – АОМА Қ.578. Т.1. Іс 11. П.23).

Сол сияқты, Борас ауданының Сосновка селосына келген астық жинаушы өкіл Макаренко 8 орташаны тұқымдық астық тапсырмағаны үшін деп түрмеге айдап жіберген. Сол сияқты, Белағаш ауданының Мишенко селосына барған Богомоллов деген уәкіл тұқымдық астық тапсырмағандарға қатысты жаппай мал - мүлкін тәркілеуді жүргізген. Сонымен қатар, колхозды мүлікпен қамтамасыз етеміз деген желеумен таңдап алынған 38 шаруашылықтың барлық мүлкі колхозға алынып берілген. Мүлікті алу барысында әр түрлі келеңсіз оқиғалар орын алған, мәселен, Богословка селосына ауысып келген Богомоллов бұл жерде де тұқымдық астық тапсырмағандарды қорқытқан жағдай жиі орын алып отырды. Өскемен ауданының Бобровка селосында астық жинаушы өкілдер тұқымдық астық тапсырмағандарды суық қамбаларға отырғызып, жазалаймыз деп қорқытқан. Соның бір айқын көрінісін төмендегідей мысалдардан көруімізге болады. Мәселен, Убин ауданының Секисов және Быстроуха селосындағы астық жинаушылардың қылмысты істеріне қатысты 1929 жылдың 23-ші қарашасында округке келіп түскен мәліметтерде астық жинаушылардың үлкен қателіктерге

жол беріп жатқандығы айтылған, Екі көршілес селоға жіберілген тексеруші уәкіл, астық жинаушылардың қателік емес, қылмыс жасап жатқандығын анықтаған.

Астық жинаушылар өз қателіктері барысында шаруаларға қатысты айрықша заңсыздық көрсетіп, яғни астық тапсыру мәселесіне қатысты шаруаларды түнделетіп, жүйелі түрде шақыра берген; жауап берушілердің қорқытып әрекет жасап, мылтықпен атып тастаймыз деп қорқытқан; еш негізсіз барлығын жаппай соттай берген; аулаларда тінтулер жүргізіп, мүліктерді тізіп тіркеген; көп жағдайда ату керек,-деген сияқты қорқытулармен астасып жатқан. Мұндай жәбірлеу әдістері көбіне орташалар мен кедейлерге қолданылды. Тұтыну қоғамының төрағасы Агапитов, үйіне тоқтаған сот төрешісіне, 900 пұд астық жинағанын мәлімдеген. Аталған науқанды жүзеге асыру үшін астық жинаушылар шаруаларды түнделетіп шақыртып алулары және олардан астық талап етулері, тіпті жанұясымен қоса шақыртуларымен қатар, оларды мылтықпен үркітіп, қорқытулары сияқты жәбір көрсетулері жиі кездесіп отырды. Дәл осы уақытта халықпен санаспайтын белсенділердің қалыптасқаны белгілі. Көп жағдайда олар өздерін биліктің өзімен алмастыруға бой ұсынып, әкімшілік басқару көп жерде орын алған. Мәселен олар бай - кулактың орнына орташаның бар-жоқ дүниесін тізімге ала отырып, оған айыппұл салып, үй-жайын күнде тінтіп, мал-мүлкін тәркілеп, яғни шаруашылығы мен өміріне қысымшылық көрсету арқылы тыныш жатқан ауылдың шырқын бұзған. Соның нәтижесінде шаруаларға көрсеткен зорлық пен зомбылықтың, озбырлықтың аясы кеңейіп кеткен (Неизвестные страницы истории, 2002 :135-136). Белсенділер өздері жаппай ұжымдастыру және астық және ет өткізу науқандарында орынсыз олқылықтарды жіберіп жатқандықтарын мойындаған.

Астық өткізу үшін мал шаруашылығымен айналысатын Семей облысының Шұбартау, Мақаншы, Ақсуат. Абай, Зайсан және басқа аудандардағы малдарын сойып етке беріп, астық сатып алып өткізіп отырған. Міне осындай шаруаларға қатысты жасалған олқылықтарды ауданға жіберілген комиссарлардың басшылығымен жүргізілді. Әрбір ауылдан кулак ауласын табуды негізгі жоспар ретінде белгіледі, тіпті орташаларды да қосу қажеттілігі көрсетілді, оларды кулак ретінде санамаған үшін сөгіс жарияланды. Осындай науқан кезінде шындығында олар астық дайындауға белсенді қатысу нәтижесінде азғана малы бар немесе малы жоқ орташалар мен кедейлерге үлкен қысым жасалған.

Округтерде тапсырмалардың ұлғайтылатындығы соншалық ауданның әрбір шаруашылығынан 108 сомнан алу қарастырылған, дәл сол уақытта шаруашылықтың барлық құны 80 сом тұратын. Сол сияқты ет тапсыруға байланысты жоспарда 305 шошқа деп берілген, ал округтың тапсырмасы бойынша біз одан да көп тапсыруымыз керек. Жұмыртқа тапсыруда да дәл осындай жағдай орын алған. Сонымен қатар, сүт, май тапсырмағандарды әкімшілік жауапкершілікке тарту сияқты нұсқамалар да болған. Дәл сол уақытта сүт тапсыруға қатысты жоспарды орындау үшін көтерем болып жатқан сиырларды саууға тура келген. Мұны округ жақсы біледі, бірақ бізге сенбейді,-деп, халық жағдайының күннен-күнге нашарлап бара жатқандығын айтса, Волокитин деген белсенді: "Округтік комитет жұмыстарының жетістіктерін ешкім тартып алмайды. Бірақ астық дайындау науқанын жетістікке жатқызуға болмайды. Олар шаруашылықтың нақты көрінісін білгеніміз жоқ дейді, бірақ бұл жалған сөз, себебі біз ауданның нақты есептелінген жоспарын бергенімізде, оны округ ұлғайтып жіберетін. Олар көбіне мұндай жағдайды сіздердің округтік комитет жұмысшыларымен сөйлесуге батылдықтарыңыздың жетіспеушілігінен болды деп түсіндіреді. Астық жинау барысында көбіне орташаға қысым көрсетілді. Астық жинаушылардың езіне "кулакты жоғалтып алдық" деген айып тағылып, абақтыға айдалып кете барды,-дейді (АОМА. Қ.З. Т.1. Іс 389. П. 65).

Ұжымдастыруды қолға ала бастаған Қазақстанда, Сібірде, орта және төменгі Еділде, Татарстанда, Башқұртстанда, Солтүстік Кавказда, Украинаның бірқатар аудандарында шаруалардың ашаршылыққа ұрынғандары туралы хабарламаларға толы болды. «Мысалы, Семей, Ақтөбе, Павлодар округтерінде 109,8 мың аштық» деректері тіркелді. «БМСБ төрағасының орынбасары Г.Г. Ягода атына келген жеделхаттар мен жазбаларда Сібірде, Қазақстанда, Еділ бойында, Солтүстік Кавказда, Украинада шаруалардың ашаршылығы

туралы хабарланды» (Кондрашин, 2008: 72). Бұл дағдарыстың себебін Орталық Комитет партия-кеңес органдарының қателіктері және де шаруалардың әр қайсысы өздігінен ұйымдастырылған шаруашылықпен айналысуы, өңірлік экономикалық жағдайды бақылау мен қадағалаудың нашар жүргізілуі, астық дағдарысына алып келгенін атап өтті. Жеке шаруа қожалықтарында біртіндеп жылдан жылға астық дайындаудың күрт төмендегенін байқаймыз. Негізінен астық дайындауды мемлекеттік органдары мен кооперациялар жүргізіп келген. Тағы бір атап өтетін негізгі мәліметтердің бірі Қазақстандағы 1930 жылға дейін астық дайындаудың үлесі 100 % өлшеммен алсақ 74 проценті ауыл шаруашылық артельдеріне тиесілі болды. Қалған 26 % жеке шаруашылықтардың міндеті еді.

Астық дағдарысының жалпы көлемін И. Сталин өзінің 1928 жылы 13 ақпанда БК(б)П-ның барлық ұйымдарына жолдаған хатында: «Егер 1927 жылғы қаңтарда біз 428 миллион пұт дәнді астық дайындап үлгерген болсақ, ал 1928 жылғы қаңтарда дайындалған дәнді астық 300 миллион пұтқа әрең жетеді» деп түсіндірді. Осылайша И. Сталин осы кезеңдегі астық дайындаудағы жетіспеушіліктің 128 миллион пұт болғанын атап көрсетті. Кейінірек И. Сталин келтірген осы мәлімет БК(б)П Орталық Комитеті мен Орталық бақылау комиссиясының біріккен пленумында (1928ж., сәуір) және Орталық комитеттің шілде (1928 ж.) пленумында тағыда әңгіме болып, астық дайындауда орын алған кемшіліктерге баса назар аударылды» (Омарбеков, 1997:41).

1920 жылдардың соңынан етек алған ұжымдастыру үрдісі мемлекетке жоспарлы түрде ет дайындау науқандарымен тікелей байланыста болды. Бүкілодақтық коммунистік большевиктер партиясының Орталық комитеті қабылдаған «Ет проблемасын шешуге байланысты шаралар» қаулысы Шығыс Қазақстан аймағының қазақ шаруаларының әлеуметтік жағдайына өз әсерін тигізбей қоймады. Семей округі бұл кезеңде орталыққа ет өнімдері мен мал шикізаттарын өткізетін ірі база болып есептелінген. Шаруашылық түрі мен тауар өнімдері бойынша округтің барлық аудандарын 4 топқа бөлуге болады. Соның ішінде ауылшаруашылығының негізгі саласы болатын аудандарға: Зайсан, Шұбартау, Қызылтас, Аякөз, Қызылтаң, Күршім, Мақаншы, Марқакөл, Тарбағатай, Ұлан жатады. Бұл аудандар бойынша мал өнімдерін дайындау, шамамен 85-95 пайызды құраған (АОМА Қ.74. Т.1. Іс 376. П. 76).

Жоғарыда аталған қаулыда «Ет проблемасын шешпейінше партия мен кеңес өкіметінің маңызды экономикалық міндеті болып табылатын жұмысшы табын азық-түлікпен қамтамасыз ету ісіндегі қиыншылықтар жойылмайды» деп көрсетілген болатын. Ет дайындау науқандарында Мәскеу, Ленинград, Иваново-Вознесенск, Нижний Новгород қалаларына ет өнімдері жоспарлы түрде жөнелтіліп отырылды. Осы науқанда Семей ет комбинатынан 132253,3 тонна, Аякөзден 3254,1 тонна, Павлодардан 2733,1 тонна ет жөнелтілген (Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві (бұдан әрі – ҚРОМА Қ.5. Т.13. Іс 376. П.56). Әр комбинатқа белгіленген жоспар 78,2 пайызға орындалған. Осы уақытта ашаршылық белең алып, ауылдың әлеуметтік жағдайы нашарлап отырған кезең еді. Осыған қарамастан, жоспарды орындауға өкіметтің қысымы мен талабы әсер етті. Қысым көрсету шараларын жүзеге асыруды жоғарғы басшылар жергілікті шалақ белсенділерден талап етіп, бұл науқандардың саяси мәнін айқындап отырды.

Қазақстанда мал етін дайындаудың аса қатал қорқыту және қысым жасау әдістерімен және әскери тәртіппен жүргізілгенін Қазақстандағы өлкелік конторасының меңгерушісі Прокудиннің аудандық партия комитеттеріне ай сайын «мясное» деген бұрыштамамен үздіксіз жолдап отырған көп, шұғыл телеграммасының бірінің мазмұнымен толығырақ танысайық: «Біздің қатаң нұсқауларымызды сіздердің орындау мүмкіндіктеріңіз бар екендігіне қарамастан, жүкті /етті/ тиеу қылмыскерлікпен баяу жүргізілуде. Сіздердің тарапыңыздан оңбағандықпен қараудың арқасында Қазақстан үш айдан бері орталыққа ет тасып жеткізуді бүлдірді, сөйтіп пролетарлық жұмысшы ядросын етпен қамтамасыз етуді орындамады. Жиырма бесінде желтоқсан тапсырмасын, сондай-ақ тиелмеген жүкті бұлтартыссыз тиеп бітуді бұйырамын. Көрсетілмеген мерзімде орындалмаса, үздіксіз

орындамау ретінде сотқа тартып, іс қозғаймын. Прокудин 17.12.30 ж. Алматы. Союзмясо» (ҚРОМА Қ.116. Т.1. Іс 24. П. 234).

Осындай қатал талап ауқатты шаруа қожалықтарына тұрақты ет дайындау тапсырмаларын беру түріндегі қысым әдістерімен қатар жүргізілді. Мұндай бағыттың мал шаруашылығының және онымен, белсенді айналысатын қазақ халқын күйзелтпеуі мүмкін емес еді. Өкінішке орай, Кеңес үкіметі оны басқарушы Коммунистік партиясы өздері жүргізіп отырған саясаттың апаттылығын кеш түсінді, бірақ қателіктерін кейінде мойындамады.

Мал шаруашылығының дамуы, ұзақ жылдарға тежелді. Ет дайындауда жылқы малының басын сақтау және дамыту туралы шешімдер болсада, жылқы малы сойылып етке өткізілді. Жылқы малына жыртықшытықпен немқұрайлы қарау олардың жаппай өліміне жол беріліп, өрескел қателіктер орын алды. Қазақстанда 1928-1931 жылдары ішінде ғана 1119,0 мың бас жылқы өліп, 1157,0 мың бас жылқы сойысқа түсті. Осылайша Қазақстанда жылқы малының басы күрт азайды (ҚРОМА Қ.116. Т.1. Іс 19. П. 20).

Жылқы малының негізгі өсіретін аймақтың бірі Семей облысындағы мал басының қысқаруына әкелді. Жылқының немесе басқада төрт түліктің басын сақтауға байланысты Кеңес үкіметінің көптеген нұсқаулары Қазақстанда шын мәнінде орындалмай аяқ асты болды. Мал және ет дайындаудың ауқымды жоспарлары мал басын сақтау туралы нұсқауларға қайшы келіп, жергілікті жердегілер алғашқысын қалайша орындаулары тиіс болды.

Ет дайындау саласында тиімді жолдарды саралауды негізге ала отырып, өкімет енді етті жедел дайындау мен шарт жасасу арқылы бұл мәселені шешуге тырысты. Шарт жасасудың заңдық негізі КСРО ХКК 1929 жылғы 7 қазанындағы «Ауыл шаруашылығы өнімдерін контрактациялау» туралы қаулысында қаланды. Шарт бойынша ет өнімін өткізуде колхоз, бірлестік немесе шаруаны мемлекет алдында тәуелді және толық түрде міндетті етті. Себебі, шарт бойынша олар мерзімі келгенде малды өткізуі тиіс, ал егер ол жоғалып, өліп немесе айырбасталып кетсе, онда шарттасушы қылмыскер ретінде жауапқа тартылды. Сондықтан, шартқа түскен мал мемлекет меншігі ретінде уақытында өткізілуі тиіс.

Мал басының ерекше азаюы Зайсан, Ұлан, Ұржар, Абыралы, Қарқаралы, Аякөз, Тарбағатай, Бесқарағай, Көкпекті сияқты қазақ ауылдарында болды. 1929 жылы Шығыс Қазақстан өлкесінде 1062895 ірі қара болса, 1931 жылы 598783 ірі қара қалған. Жылқы малы бойынша 1929 жылы-694333 болса, 1931 жылы-50791 бас қалған. Ұсақ малдың азаю мөлшері тым ерекше болды. Өлкеде 1929 жылы 3384013 ұсақ мал болса, 1931 жылы - 804158 мал басы қалған. Мал басының кему көрсеткіштерінен екі жылдың ішінде 60 пайызға дейін төмендегін айқын аңғаруға болады (АОМА Қ.74. Т.66. Іс.11. П.14). Жоғарыдағы мәліметтерден 1929 жылдың маусымынан 1930 жылдың наурызындағы Өскемен ауданындағы мал басының төмендеуінің апаттық жағдайы әкелді. Ұл мәліметтерден өкіметке ет даярлау науқанының өлкенің экономикалық жағдайына кері әсер еткенін байқаймыз.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін жинау шаруаларға төнген қатер болып көрінді. Бұл науқанның кезінде қысым көрсетудің алғашқы нышандары қылаң берді. Оның ауқымын мына фактіден аңғаруға болады. Астық жинау науқанының екі жылы ішінде (1928-1929 және 1929-1930 жж.) тек үш ауданда ғана (Ақмола, Петропавл, Семей) РСФСР Қылмыстық Кодексінің 62-ші және 107-інші баптары бойынша 34120 адам айыпқа кесіліп, 22307 шаруашылық әкімшілік жазаға ұшырады. Сонымен қатар 23 миллион сом мөлшерінде айып кесіліп, дүние-мүліктер, 53,4 мың бас мал, 631 мың пұт астық, 258 алуан түрлі ғимараттар мен үй құрылыстары тартып алынды немесе кәмпескеленді. Тіпті, ресми деректердің өзінде сотқа тартылғандардың арасында нағыз бай-кулактардың шаруашылықтары 50 проценттен сәл ғана асады.

Қазақ АКСР-інің үлес салмағы Одақ бойынша етке даярланатын бар малдың 7-16 процентін құрайтын. Ал 1 республика ішінде бұл жоспардың негізгі салмағы өздері ашаршылыққа ұшырап жатқан көшпелі және жартылай көшпелі аудандарға түсті. Шет ауданында үй басы 150-250-ге дейін мал беретіндей салық салынды. Шұбартау ауданы 1931-1932 жылдары етке бар малының 80 процентін берді. Балқаш ауданында 1930 жылы 173-186 басмал қалған-ды. Ал етке тапсырар малдың жоспар бойынша 279 мың басқа жетті. Бұл

жоспар қолда бар малдан 71 процент артық деген сөз. Қу ауданы (Қарағанды облысы) 1930-1932 жылы қолда бар малдың 28 процентінетке өткізді. (Ахметова, <https://e-history.kz>).

Осымен қатар егін екпейтін қазақ шаруаларына астық салығы тағы салынды. Қолда бар малын астық айыр-басына салған кедей және орта шаруалар малсыз қалды. Тапа-тал түсте малы таланған кедей, орта шаруа бай мен кулактардың және солардың итаршылары мен жандайшаптарының сөзіне алданып, қолда бар малды қырып, талан-таражға салды. Алайда, Ф. Голощекиннің өзінің мойындауынша қырылған малдың 10-15 проценті ғана бай мен кулактардың жасаған зиянкестігінен болды. 1926 жылғы санақ бойынша 1950 ауқатты қазақ шаруалары қожалығы бар қазақ шаруаларының 2,6 процентін, 12100 ауқатты орыс шаруаларының шаруашылығы 7,1 проценті кісі еңбегін қанайтын. Орта есеппен бұлар республикадағы 1, 150 мың шаруа қожалығының 3,8 проценті болатын Ал Қазақ өлкелік партия комитеті коллективтендіру кезінде бай мен жартылай феодалдар 5-7 процент деген бақылау цифрді басшылыққа алды. Басқаша айтқанда, бұл қосымша тағы да 10 мыңнан астам орта шаруа шаруашылығы бай мен жартылай феодалдың қатарына қосылды деген сөз еді. (Ахметова, <https://e-history.kz>). Орташа шаруаларға әкімшілер тарапынан ұжымдастырудың алғашқы сәтінен бастап жауапқа тартылды.

Ұжымдастыру науқанын жүргізу барысында жергілікті жерлерде колхозға мүше болудан бас тартқандарға қысымшылық көрсету. сонымен қатар, көшпелі және жартылай көшпелі аудандардың өзінде шаруалардың еріктілік қағидасын сақтамай, оларды колхоздарға күштеп енгізу сияқты шаралардың жаппай орын алып жатқандығы жөніндегі мәліметтердің өлкелік комитетке көптеп түсуінің нәтижесінде, 1930 жылдың 22-ші наурызында өлкелік комитет округтік комитеттерге жіберген жеделхатында: Колхоз қозғалысында жіберілген олқылықтадың жөнделуіне және тап ретінде тәркіленген шаруалар мүлкінің қайтарылуына қатысты қабылданған қаулылардың орындалу барысын тексеру жұмыстары осы нұсқауды алғаннан кейін шұғыл түрде қолға алынсын. Колхоз қозғалысында оған ерікті түрде мүше болу қағидалары сақталмаған және дұрыс ортақтастырылмаған мүліктің қайтарылуын қамтамасыз етпегендерге шешуші шаралар қолданылсын деген тапсырмалар берілді.

Осыған орай, округтік атқару комитетіне Шемонаиха ауданының ауылдарынан келген шаруалар өздерінің аудандық комитеттерінің ұжымдастыру науқаны барысында кедейлер мен орташаларға қатысты жіберілген олқылықтар мен қателіктердің алдын-алу жұмыстарын жүргізбейтіндігін және олардың өтініштері ескерілмейтіндігін, арыздары көп жағдайда қанағаттандырмағанын айтып шағымданған. Өтініштердің көбінде шаруалардың кедей және орташалардың санатына жататындығы туралы ауыл кеңестері берген қосымша анықтама қағаздары болған. Алайда аудандық атқару комитеті ешқандай негізге сүйенбей, өтініш беруші шаруашылықтың нақты әлеуметтік жағдайына қарамай, оның шынайы ауқатты шаруашылыққа жататындығын немесе жатпайтындығын анықтамай бірден қағаз шегіне кулак болғандықтан қабылданбасын- деп көрсеткен.

Жалпы, округтік комитеттің өлкелік комитетке жіберген құпия жеделхатында көрсеткендей, қателіктерді жөндеу нәтижесінде колхоздан 8211 шаруашылықтан шығып, колхозға қайта 1486 шаруашылыққа кірген, округ бойынша ұжымдастыру - 40,2%-ға жеткен. 1930 жылдың мамырында округтік комитет колхоз құрылысында жіберілген қателіктерді жөндеудің қорытындысын шығарады. Олқылықтарды жөндеу нәтижесінде 863 шаруашылыққа тәркіленген мүлкі қайтарылып берілген, шаруашылықтар мүлкінің тәркіленеді деген тізімдегі 229 іс тоқтатылған. Сол сияқты 23 адам тұтқыннан босатылған және 45 сот ісі тоқтатылған, 338 шектеу қою ісі өз күшін жойған, 170 адам сайлау құқығына ие болған, 338 адам ауқаттылардың қатарынан қайтадан орташалардың қатарына тіркелген. Партиялық сот жауапкершілігіне 95 жұмысшы мен ауыл кеңестерінің өкілдері және партия ұяшықтарының хатшылары тартылса, 38 адам жұмыстан босатылған, оның екеуі аудан комитетінің хатшылары еді. Аудан комитеті хатшыларының көпшілігі басқа аудандарға ауыстырылған.

Сонымен қатар, Орталық комитет 1932 жылдың 26 наурызында "мүлікті күштеп ортақтастыруға тыйым салу туралы" атты қабылдаған қаулысына сәйкес, Шығыс Қазақстан облыстық комитетінің бюросы жергілікті жерлерге колхозшылардың ірі және ұсақ малдарын

тартып алу әрекеттері партия бағытына қайшы келетіндігін және партияның негізгі мақсаты әрбір колхозшының малы, құсы болуына ықпал ету қажеттілігін жан-жақты түсіндіру тапсырылады. Аталған қаулыға сәйкес облыстағы барлық аудандар мал беру міндеттелінді.

Алайда, бірінші қыркүйекке дейін берілуі тиіс мал берілмеген. Он бесінші қыркүйектің өзінде берілуі тиіс малдың жартысына жуығы берілмеген еді. Мәселен, ірі қараның - 2872 басы(26%), қойдың -2672 басы(20%)ғана берілсе, сатылған қой мен ешкі -1162(19%) құраған (АОМА Қ.15. Т.1. Іс 2. П.105). Берілген көмектің өте мардамсыз екендігін көріп отырмыз. Оның да бірқатар себептері болса керек. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысы 1932 жылдың наурыз айында құрылған. Бірақ тоғыз ай бойы жалпы облыстық бюджет болмаған. 1933 жылы ғана бюджет жобасы жасалады және ол жыл бойы Қазақстанның халықтық қаржы комиссариатында 5-7 рет қаралады, жиналыста 3 рет бекітіледі, алайда оны ұзақ уақыт бойы бекітпей жүрген. Сол сияқты аудандық жерлерде де дәл осындай жағдай орын алған. Әсіресе, Семейдің бюджеті бірнеше рет қаралған, бірақ ешқандай нәтиже бермеген. Әрине, мұндай жағдай шаруалардың өмір сүру сапасына кері ықпалын тигізетіні белгілі. Кеңес билігінің әр түрлі эксперименталды реформаларды іске асыруы, шаруаларға оңай тимеді.

Қорытынды

XX ғасырдың басындағы елімізде жүргізілген аграрлық саясаттың басты бағыты тез арада Кеңес Одағын аграрлы артта қалған елден, ірі өнеркәсіпті елге айналдыру мақсаты тұрды. Елдің өнеркәсіптік әлеуетін арттыру үшін қаражатты ауыл шаруашылық саласынан алуды қажет етті. Осы жылдары экономиканың ауыл шаруашылық саласы басты назарға алынып, ауылды жерлерде жүргізілген саяси-экономикалық реформалар ауыл тұрғындарына үлкен өзгерістер алып келді.

Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру алдын ала даярлықсыз, жергілікті жердегі жағдайлар ескерілместен жүргізілді, оны жоғарыда аталып өткен архив құжаттарындағы тарихи деректер дәлелдейді. Ұжымдастыру саясатының баста мақсаты халықтың жеке меншікке қатысты қатынасын жою және күштеу мен қорқыту арқылы қол жеткізді. Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру, отырықшылық, шаруа қожалықтарын кәмпескелеу және астық және ет дайындау науқандары шаруалардың күн көрісі болып отырған төрт түлік мал басын қысқартты. Сонымен қатар жоспарды орындау үшін астық және ет өнімдерін мемлекетке өткізу міндеті қазақ халқының дәстүрлі мал шаруашылығы құрылымының бұзылуына әкелді. Дәстүрлі мал шаруашылығымен өмір сүрген қазақ шаруаларына мал басының азаюы материалдық тұрғыдан да үлкен соққы болып тиді. Мыңдаған шаруашылықтар құлдырап, күнделікті қажеттілігіне пайдаланатын дүние мүлкінен айырылған халық аштыққа ұшырады. Жалпы жіберілген асыра сілтеулерге қатысты жүргізілген шаралар қасіретті нәубеттің, әсіресе жаппай аштықтың, індеттің алдын ала алмады, халықтың шекара асып кетуіне әкелді.

Пайдаланған әдебиеттер

- Абай облысы мемлекеттік архиві (АОМА) Қ 578. Т.1.Іс 11.
АОМА. Қ. 3. Т.1. Іс 389.
АОМА. Қ.15. Т.1. Іс 2.
АОМА. Қ.74. Т.1. Іс 376.
АОМА. Қ.74. Т.66. Іс 11.
Ахметова, 2014 - Ахметова Е.Т. Ұжымдастыру науқанының Семей губерниясындағы көрнісі.- Қазақстан тарихы парталы 14.03 2014 // <https://e-history.kz> (қаралған күні 05.12.2023.)
Ашаршылық. Голод,2021 - Ашаршылық. Голод. 1928-1934 Документальная хроника. Сборник документов. I том. –Алматы: Атамұра, 2021. – 920 с.
Кондрашин, 2008 - Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни.-М.: РОССПЭН, 2008.-519 с. // https://vk.com/wall-176345677_7004 (Қаралған күні: 10.12.2022)
Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архиві (ҚР ОМА) Қ.5. Т. 13. Іс 376.

- Қозыбаев, Алдажұманов, Әбілқожин, 1992 - Қозыбаев М., Алдажұманов Қ.С., Әбілқожин Ж.Б. Қазақстандағы күшпен коллективтендіру: қорлық пен зорлық. - Алматы, 1992. – 36 б.
ҚР ОМА. Қ.116.Т.1. Іс 19.
ҚР ОМА. Қ.116. Т.1. Іс 24.
Малышева, Познанский, 1999 - Малышева М.П., Познанский В.С. Казахи-беженцы от голода в Западной Сибири (1931-1934 гг.). - Алматы: Ғылым, 1999. - 536 с.
Насильственная коллективизация и голод, 1998 - Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931-1933 гг. Сборник документов и материалов. - Алматы: Фонд «XXI век», 1998. - 263 с.
Неизвестные страницы истории, 2002 - Неизвестные страницы истории Семипалатинского Прииртышья (20-30 гг. XX в.). - Сборник документов. - Семипалатинск, 2002. – 250 с.
Омарбеков, 1997 – Омарбеков Т. 20–30 жылдардағы Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. - Алматы: Санат, 1997. - 320 б.
Омарбеков, 2001 - Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері . - Алматы: Қазақпарат, 2001. - 404 б.
Сантаева, 2001 - Сантаева К.Т. Қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуі және оның ауыр салдары (Оңтүстік Қазақстан материалдары негізінде 1925-1935 ж.ж.): Тарих ғыл. канд. диссертациясы. - Алматы, 2001. – 178 б.,
Трагедия казахского аула, 2018 - Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов. II том. Алматы: Раритет, 2018. – 744 с.
Халидуллин, 2001 - Халидуллин Ғ. Ашаршылық және демографиялық апат // Ақиқат. - 2001. № 8- 96 б.

Ж.К. Айтенов^{1*}, К.С. Адельчанов²

^{1,2}*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.*

ПОСЛЕДСТВИЯ МЯСО- И ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЙ (1920-1930 гг. НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА)

Аннотация. В статье подробно анализируется реализация проводимой в 1920-1930-е годы в Восточном Казахстане кампании по заготовке зерна и мяса и ее последствия на основе архивных документов. Основной частью аграрной политики в Казахстане в изучаемые годы была коллективизация, повышение плана центральной власти по заготовке продуктов питания, конфискация скота. В статье последовательно обсуждались и систематизировались вопросы репрессий и хлебозаготовительной кампании при насильственной коллективизации в Восточном Казахстане, изучались с новой точки зрения. На основе всестороннего изучения тенденций аграрной реформы в Казахстане выявлены ее эффективные и неэффективные стороны. Анализируя проводимые в сельском хозяйстве кампании по заготовке зерна и мяса, было достигнуто стремление определить новое социально-экономическое содержание аграрных отношений.

Крах традиционного казахского животноводства, последствия в мясных и зерновых кампаниях, политика конфискации богатых крестьянских хозяйств, насильственная коллективизация и изнасилование, массовые репрессии крестьян советскими органами под лозунгами «националист», «бандит» привели казахских крестьян к нашествию беженцев. В Восточно-Казахстанской области был проведен всесторонний анализ того, что придавало особый вид заготовке зерна и мяса и особенно оставляло глубокий след в жизни кочевых, полукочевых казахских крестьян.

Ключевые слова. Восточный Казахстан, Семипалатинская область, традиционное животноводство, зерновой кризис, беженцы, миграция, коллективизация, конфискация.

Zh.K. Aitenov^{1*}, K.S. Adelchanov²

^{1,2}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.*

CONSEQUENCES OF MEAT AND GRAIN HARVESTING CAMPAIGNS (1920-1930) IN EASTERN KAZAKHSTAN

Abstract. The article provides a detailed analysis of the implementation of the grain and meat procurement campaign in Eastern Kazakhstan and its consequences based on archival documents. The main part of the agrarian policy in Kazakhstan in the 1920s and 1930s is considered to be collectivization, an increase in the central government's food procurement plan, and the confiscation of livestock. The article systematically discusses and systematizes issues of repression and the grain procurement campaign during the violent collectivization in Eastern Kazakhstan, examining them from a new historical perspective and in conjunction with universal human ideas. Based on a comprehensive study of the trends in agrarian reform in Kazakhstan, its effective and ineffective aspects have been identified. By analyzing the grain and meat procurement campaigns carried out in agriculture, the author sought to define the new socio-economic content of agrarian relations. The collapse of traditional Kazakh livestock farming, the consequences for meat and grain campaigns, the policy of confiscating wealthy peasant farms, forced collectivization and rape, mass repression of peasants by Soviet authorities under the slogans “nationalist” and “bandit” led to an influx of refugees among Kazakh peasants. In the East Kazakhstan region, a comprehensive analysis was conducted of what made grain and meat procurement so special and left a particularly deep mark on the lives of nomadic and semi-nomadic Kazakh peasants.

Keywords: East Kazakhstan, Semipalatinsk region, traditional animal husbandry, grain crisis, refugees, migration, collectivization, confiscation.

References

- Abai Oblasynyn memlekettik arhivi (AOMA) Қ. 578. Т.1. Is. 11.
Akhmetova, 2023 - Akhmetova E.T. The role of science in the Semey province. - History of Kazakhstan portal 14.03 2014 // <https://e-history.kz> (accessed on 05.12.2023.)
AOMA. Қ. 15. Т. 1. Is.2.
AOMA. Қ. 74. Т. 66. Is.11.
AOMA. Қ. 74. Т. 1 Is.376.
AOMA. Қ.3. Т.1. Is.389.
Asharşylyq. Famine, 2021 - Asharşylyq. Famine. 1928-1934. Documentary chronicle. Collection of documents. Volume I. Almaty: Atamura, 2021. 920 pp.
Forced collectivization and famine, 1998 - Forced collectivization and famine in Kazakhstan in 1931-1933. Collection of documents and materials. Almaty: XXI Century Foundation, 1998. -263 p.
Khalidullin, 2001 - Khalidullin G Poverty and Demographic Crisis // Aqikat. - 2001. - No. 8- 96 p.
Kondrashin, 2008 - Kondrashin V.V. The famine of 1932-1933: the tragedy of the Russian village. Moscow: ROSSPEN, 2008. 519 p. // https://vk.com/wall-176345677_7004 (Date of access: 10.12.2022)
Kozybaev, Aldazhumanov, Abilkozhin, 1992 - Kozybaev M., Aldazhumanov K.S., Abilkozhin Zh.B. Kazakhstan's Collective Farms: Prosperity and Poverty. - Almaty, 1992. - 36 p.
Malysheva, Poznansky, 1999 - Malysheva M.P. and Poznansky V.S. Kazakh refugees from famine in Western Siberia (1931-1934). - Almaty: Gylim, 1999. -536 p.
Omarbekov, 2001 - Omarbekov T. Key Issues in the History of Kazakhstan in the 20th Century. Almaty: Kazakparat, 2001. 404 p.
Omarbekov, 1997- Omarbekov, T. Kazakhstan in the 20th–30th centuries: A brief overview. Almaty: Sanat, 1997. 320 p.
Qazaqstan Respublikasynyng ortalyq memlekettik arhivi [Central state archive of the Republic of Kazakhstan.]. Q.498. Т.1. Is.7. QROMA. Қ.5. Т.13. Is.376.
QROMA. Қ.116. Т.1. Is.19.
QROMA. Қ.116. Т.1. Is.24.

Santaeva, 2001 - Santaeva K.T. The Development of the Kazakh People's Traditional Economy and Its Main Features (Based on Materials from Eastern Kazakhstan, 1925-1935): History. Candidate's dissertation. - Almaty, 2001. - 178 p.

The tragedy of the Kazakh aul, 2018 - The tragedy of the Kazakh aul. 1928-1934: Collection of documents. Volume II. Almaty: Raritet, 2018. – 744 p

Unknown pages in the history, 2002 - Unknown pages in the history of the Semipalatinsk Priirtysh region (1920s-1930s). Collection of documents. Semipalatinsk, 2002. – 250 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Айтенев Жасұлан Қуанышұлы – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

Адельчанов Қуат Серікұлы - аға оқытушы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

Сведения об авторах:

Айтенев Жасулан Қуанышевич – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Адельчанов Қуат Серікулы – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Information about the authors:

Aitenov Zhasulan Kuanyshevich – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Adelchanov Kuat Serikuly – Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Авторлардың үлесі

Айтенев Жасұлан Қуанышұлы – мақаланың мәтінін дайындап, зерттеудің құрылымын жасап, астық және ет дайындау науқандарына қатысты архивтік және тарихи деректерді талдады. Сондай-ақ ол алынған мәліметтер негізінде науқандардың Шығыс Қазақстан өңіріне тигізген салдарын анықтап, жалпы ғылыми қорытындыларды тұжырымдады.

Адельчанов Қуат Серікұлы – зерттеу жұмысының бағытын айқындап, теориялық-методологиялық негізін қалыптастыруға жетекшілік жасады. Сонымен қатар зерттеу нәтижелерін талдау барысында кеңес беріп, жұмыстың ғылыми сапасын арттыруға үлес қосты.

Вклад авторов

Айтенев Жасұлан Қуанышұлы – подготовил текст статьи, разработал структуру исследования и проанализировал архивные и исторические материалы, связанные с зерно- и мясозаготовительными кампаниями. Кроме того, он выявил последствия этих кампаний для Восточного Казахстана и сформулировал общие научные выводы.

Адельчанов Қуат Серікұлы – определил направление исследования и обеспечил формирование его теоретико-методологической основы. Кроме того, он консультировал при анализе результатов и внес значительный вклад в повышение научного качества работы.

Authors' contributions

Aytenov Zhasulan Kuanyshuly – The prepared the text of the article, designed the structure of the study, and analyzed archival and historical materials related to the grain and meat procurement campaigns. In addition, the author identified the consequences of these campaigns for Eastern Kazakhstan and formulated the overall scientific conclusions.

Adelchanov Kuat Serikuly – Defined the direction of the research work and guided the development of its theoretical and methodological foundation. In addition, provided consultation during the analysis of the research findings and contributed to improving the scientific quality of the work.

Редакцияға түсті 02.11.2025

Өңдеуден кейін қайта түсті 15.12. 2025

Жариялауға қабылданды 25.12.2025